

Петър Берон

ЗООЛОГИЯ ЗА ВСЕКИ

София, 2025

Книгата излиза със съдействието на Национален природонаучен музей при БАН.

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Петър Берон, автор, 2025

ISBN 978-619-01-1572-4

Петър Берон

ЗООЛОГИЯ ЗА ВСЕКИ

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Някои знаменити зоолози и популяризатори на зоологията.....	8
Българските зоолози	65
Колко и какви са животните?	73
<i>Научните имена на животните</i>	73
<i>Народните и официалните имена на животните</i>	77
<i>Имената на животните и митологията</i>	79
Животните в България	117
Животни – ендемити и реликти	270
Ендемити и реликти в сухоземната фауна на Балканския полуостров	273
Високопланинските обитатели	279
Животните в българските високи планини	316
Малък речник на някои термини във връзка с високопланинската среда (по Veron, 2008)	318
Животни пътешественици.....	338
Зоогеография на света	349
Защита на животните	361
Литература	363

ПРЕДГОВОР

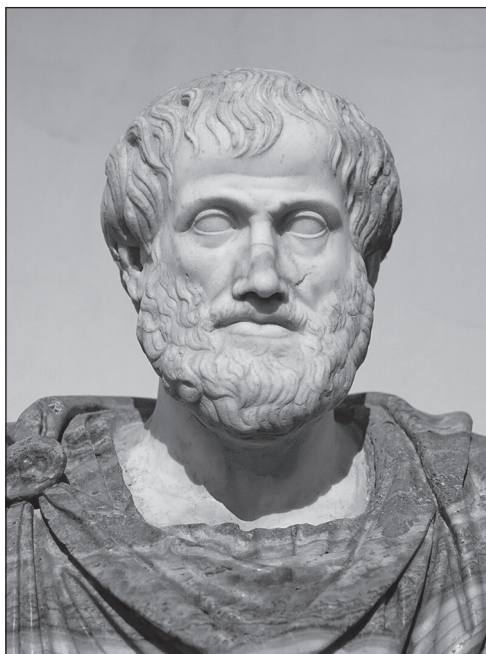
През 2017 г. моят стар приятел и колега от университета Стефан Станев ми подари една разкошна книга. С присъщия си дар на ботаник и литератор Стефан беше сътворил „Ботаника за всички“ – пълна с информация и прекрасно написана. Помислих си дали да не опитам и аз нещо с представянето на животните. Само че освен разликата в писателските ни дарби има и много разлики между самите царства на растенията и животните. Моите „подведомствени“ са много повече – досега в България са установени към 3500 вида висши растения и десет пъти повече животински видове. Много нови за България растения май не се очакват, а животните ще бъдат поне два пъти повече. Един добър флорист познава повечето висши растения, а в наше време няма вече зоолози – познавачи на всички животни (изобщо енциклопедистите стават все по-малко). Комай на всички висши растения са раздадени официални имена (често основани на народните). При животните съвсем не е така – за повечето безгръбначни се употребяват българени научни имена на големите групи (класове, разреци, понякога семейства, много по-рядко родове). Има и немного български имена на видове – особено на красиви бръмбари и пеперуди.

Към заглавието на тази книга трябва да се добави: Зоология за всеки образован и любознателен човек, за ученици, студенти и колеги; за всеки, който е по душа естественик.

НЯКОИ ЗНАМЕНИТИ ЗООЛОЗИ И ПОПУЛЯРИЗАТОРИ НА ЗООЛОГИЯТА

Аристотел

Аристотел (на старогръцки: Ἀριστοτέλης) е древногръцки философ и учен, един от най-големите гении на Античността; наричан е „Баща на науката“. Ученик на Платон и учител на Александър Македонски, Аристотел е сред малкото личности в историята, изследвали почти всяка тема, достъпна за своята епоха.

Аристотел (бюст от Лизип, римско копие от оригинала)

Аристотел, чието име означава „най-добра цел“, е роден през 384 г.пр.Хр. в древногръцкия град Стагира на Халкидическия полуостров, откъдето идва проз-

вицето му Стагирит. Баща му Никомах е личен лекар на македонския цар Аминта III.

Сведенията за детството на Аристотел са оскъдни, но се предполага, че прекарва известно време в македонския царски двор. Баща му умира, когато той е още дете, и негов настойник става Проксен от Атарней, съпруг на сестра му Аримнеста.

Първоначално Аристотел е обучаван от Проксен, а когато става на около осемнадесет години, заминава за Атина, където продължава обучението си в Академията на Платон и остава там близо две десетилетия. Връзката между възгледите на Аристотел и Платон е предмет на спорове. Докато някои изследователи смятат философията на Аристотел за постепенно еволюирала от възгледите на Платон, други я смятат за напълно несъвместима с правилното разбиране на платонизма. След като напуска Атина, той пътува с Теофраст до остров Лесбос, където двамата изследват местната флора и фауна.

През 343 г.пр.Хр. Аристотел напуска Атарней и по покана на македонския цар Филип II става учител на сина му, бъдещият Александър Велики, който тогава е на 13 години. В Македония той оглавява царската академия и преподава не само на Александър, но и на други благородници, сред които и бъдещите царе Птолемей и Касандър.

Според някои автори Аристотел е вдъхновил бъдещите източни завоевания на Александър, а отношението му към света е силно етноцентрично. Той съветва ученика си да бъде „водач за гърците и деспот за варварите“, да гледа на първите като на приятели и роднини, а към вторите да се отнася като към зверове или растения.

През 335 г.пр.Хр. Аристотел отново е в Атина, където основава своята Ликейска школа, където преподава в продължение на 12 години. По това време съпругата му Пития умира и той живее с нейната бивша робиня Херпилис и вероятно има от нея син Никомах (ок. 325 г.пр.Хр.), който е философ, ученик на Теофраст и Аристип и пише „Етика“ в шест книги и коментари към книгите по физика на баща си.

Смята се, че по време на своя престой в Атина между 335 и 323 г.пр.Хр. Аристотел съставя много от своите съчинения. Освен че работи в почти всяка област на познанието по това време, Аристотел има значителен принос към повечето от тях. От природните науки той изучава анатомия, астрономия, география, геология, ембриология, зоология, метеорология и физика. В областта на философията пише за държавно управление, естетика, етика, икономика, метафизика, психология, реторика и теология. Изучава също образованието, чуждестранните обичаи, литературата и поезията. Сборът от неговите съчинения представлява своеобразна енциклопедия на древногръцкото познание, като според някои изследователи Аристотел е последният човек в историята, който е знаел всичко, което е можело да се знае по неговото време.

След смъртта на Александър през 323 г.пр.Хр. в Атина се засилват антимакедонските настроения и Аристотел става една от техните мишени. През 322 г. пр.Хр. той е обвинен, че не почита боговете и заминава за имението на майка си в Халкида. Заявява, че няма да позволи атиняните да прегрешат два пъти пред философията, намеквайки за смъртната присъда на Сократ. По-късно същата година той умира от естествена смърт в Халкида на 62 години.

Текстовете на Аристотел съдържат множество научни наблюдения, смесица от изпреварила времето си прецизност и куриозни грешки. Например в своята „История на животните“, той твърди, че мъжете имат повече зъби от жените.

Биологични съчинения:

- „История на животните“
- „За частите на животните“
- „За движенията на животните“
- „За походката на животните“
- „За раждането на животните“

Плиний Стари Gaius Plinius Secundus (23/24–79)

Плиний Стари

Плиний Стари е римски писател, натуралист и натурофилософ, морски и армейски командир в ранната Римска империя, близък до император Веспасиан. Покрай другото е автор на енциклопедичната „Naturalis Historia“ („Естествена история“), образец за по-късните енциклопедии. Това е единствената творба на Плиний Стари и е най-пълната римска писмена творба, доживяла до наши дни. Идеята ѝ е да покрие цялото антично знание, познато на Плиний – ботаника, зоология, астрономия, геология, минералогия, както и използването на тези ресурси. Плиний описва и работата на артистите на неговото време. Неговият племенник Плиний Млади пише в писмо до историка Тацит:

Според мен благословени са тези, на които по Божията милост е било дадено да вършат неща, за които си струва да се пише, и да пишат неща, които си струва да се четат; безмерно са благословени тези, на които е дадено да са и двете – между тях е и моят чичо, със своите качества и с Вашето описание.

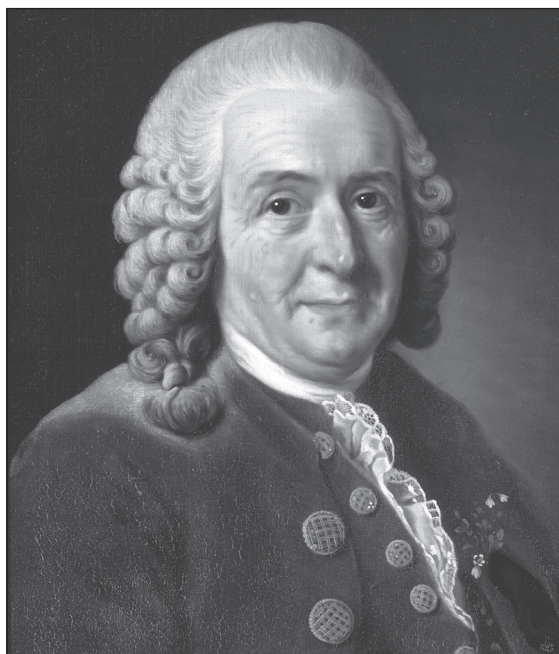
Плиний Стари загива през 79 г. в Стабий, докато се опитва да спаси свой приятел и семейството му по време на изригването на Везувий.

Карл Линей Carolus Linnaeus (1707–1778)

Юнакът от Упсала, бащата на таксономията на растенията и животните е роден на 23 май 1707 г. в шведското село Расхулт, а е починал на 70 години на 10 януари 1778 г. Двайсет години по-рано излиза десетото издание на *Система на природата*, до която се довеждат търсенията на най-стари имена на животните. Само една публикация отпреди 1758 г. се признава за валидна в таксономията – „Паяците на Швеция“ („Svenska Spindlar“, 1757) от Карл Клерк.

Натуралист и лекар, Линей живее и учи от 1735 до 1738 г. в чужбина и публикува в Холандия първото издание на великата си книга. После се завръща в Швеция и става професор по медицина и ботаника в Упсала. През следващите години събира и класифицира растения, животни и минерали. Хора като Русо, Гьоте и Стриндберг се надпреварват да го славят, обявяват го за Принц на ботаниците. За тези, които все се оплакват, че нямат време да пишат, ще напомним, че освен класификацията на всичко на този свят, Линей е бил и ректор на университета в Упсала, един от основателите и Praeses на Шведската кралска академия на науките; баща на седем деца. През 1745 г. изпод перото му излизат „Flora Suecica“ и „Fauna Suecica“, резултат от теренни изследвания в Лапландия и други райони на Швеция. Освен престой в Холандия и кратки посещения в Лондон и Париж, Линей не е пътувал по-далеч от родината си (там е имало доста за описване). Днес се учудваме как Линей се е запознал с толкова много екзотични растения и животни.

Отчасти това е ставало чрез експедициите на неговите „апостоли“ – 17 от най-даровитите му студенти, а също и чрез кореспонденция с колеги.

Карл Линей (портрет от Александър Рослин, 1775)

Междувременно се е занимавал и с други неща – през същата 1745 г. Линей обръща създадената три години по рано от Целзий температурна скала, за да показва точката на замръзване при 0°, а точката на кипене при 100° (при Целзий е било обратното).

През 1761 г. Карл Линей получава благородническа титла и става Карл фон Линей. Получава и правото на фамилен герб, на който поставя девиз (заимстван от „Енеида“): *Fatam extendere factis* (Славата се разпростира чрез делата).

Вече е публикувана зоологическата „библия“ – „Systema naturae“ (1758), а още по-рано излиза „Species plantarum“ (1753) – основата на ботаническата номенклатура. Малко колеги са виждали прочутото издание на „Systema naturae“, а то е повече от интересно.

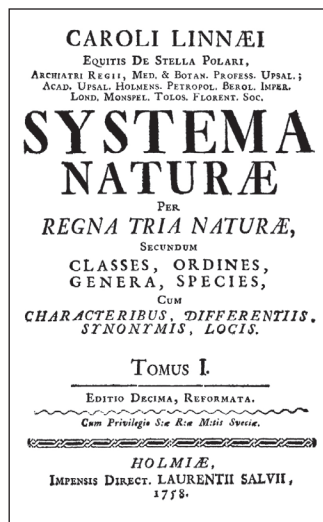
Imperium Naturae (Империята на природата) е разделена на три царства: Regnum Animale (на животните), Regnum Vegetabile (на растенията) и Regnum Lapideum (на минералите); комай и сега повечето неспециалисти се придържат към това деление.

Следва описанието на човека, за пръв път тук поставен между животните (въпреки че Линей е бил силно религиозен и първоначално е учил за поп). То звучи така: „Homo sapiens, creatorum operum perfectissimum, etc.“ (Знаещ човек, създа-

тел на най-съвършени дела, и т.н.). Холотипът на вида *Homo sapiens* не съществува, тъй като Линея описва самия себе си.

Печатаното в Холандия първо издание на „Systema naturae“ е било само 12 страници. Стандартното 10-то издание от 1758 г. включва описанията на 4400 вида животни и 7700 вида растения.

След смъртта на Линея през 1778 г. неговата вдовица Сара наследява колекцията му и продава за 1000 лири на 24-годишния английски студент по медицина (син на богат търговец на вълна), Джеймс Едуард Смит: 14 000 растения, 3198 насекоми, 1564 черупки, около 3000 писма и 1600 книги. Пет години по късно Смит основава Линеевото общество в Лондон и е негов президент до смъртта си през 1828 г. За заслугите си към ботаниката Смит става академик и благородник.

Титулната страница на Десетото издание на Система на природата

Ото Мюлер Otto Friedrich Müller (1730–1784)

Датският натуралист Ото Фридрих Мюлер е роден в Копенхаген. Работи върху растенията, написва два тома от атласа на датската флора. Занимава се с водните червеи, диатомеите, инфузориите, навсякъде със значителен принос към тези непознати групи.

През 1776 г. публикува „Zoologiae Danicæ Prodromus“ („Въведение в датската зоология“) – първият обзор на фауната на Норвегия и Дания, като класифицира

над 3000 местни вида животни. Избран е за член на много академии като един от най-влиятелните натуралисти в Европа.

Йохан Христиан Фабрициус Johan Christian Fabricius (1745–1808)

Йохан Христиан Фабрициус

Един от създателите на ентомологията, отново датчанин, е Йохан Христиан Фабрициус. Роден е на 7 януари 1745 г. в тогавашното херцогство Шлезвиг. Постъпва в Копенхагенския университет и същата година заминава за Упсала, където две години стажува при Линей. След връщането си публикува (1775) „Systema entomologiae“ („Система на ентомологията“).

Фабрициус е назначен за професор в Копенхаген, а от 1775 или 1776 г. до края на живота си е професор по естествена история и (!) икономика в Университета в Кил. Там той умира през 1808 г. на 63 години. Преди това често пътува до Лондон, за да проучва колекциите на Банкс и други пътешественици. Много време прекарва и в Париж в компанията на колеги като Кювие и Латрей.

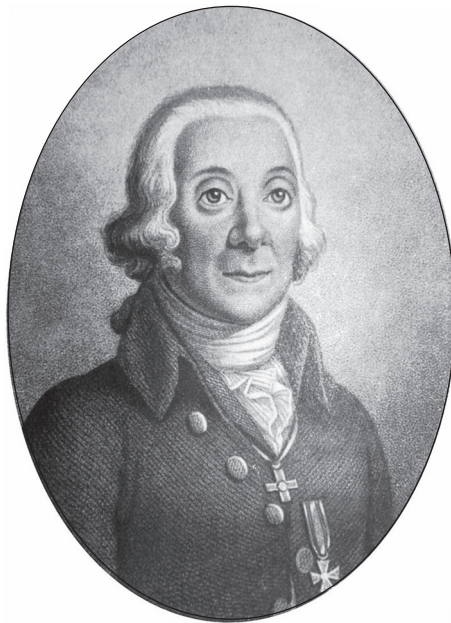
Фабрициус предполага, че хората произлизат от човекоподобните маймуни и че новите видове могат да се формират чрез хибридизация на старите и чрез морфологични адаптации (предшественик на Ламарк и Дарвин). Той пише и за значението на отбора – женските избират най-силните мъжки.

Знаменитият ентомолог е наименовал 9776 вида насекоми (наименуваните от Линей са около 3000). Той различава естествени и изкуствени белези при класифицирането на насекомите. За пръв път изтъква значението на устните органи (основа на сегашната класификация), както и на мъжките гениталии. Фабрициус полага основата на системата на насекомите. Публикува крупни трудове, между които „Genera insectorum“ („Родове на насекомите“) (1776), „Species insectorum“

(„Видове на насекомите“) (1781), „Mantissa insectorum“ („Добавка към насекомите“) (1787), „Entomologia systematica emendata et aucta“ („Систематична, усилена и разширена ентомология“) (1792–1799) и други. Има и трудове по икономика.

Делото на Фабрициус е толкова значително, че при цитиране на имената на видове и родове не се пише цялото му име, а само F. Другото подобно съкращение е L. (за Линей).

Петер Симон Палас Peter Simon Pallas (1741–1811)

Петер Симон Палас

Германският (пруският) зоолог и ботаник Петер Палас, роден и умрял в Берлин, с право е смятан в Русия за руски учен, тъй като прекарва в тази страна 43 години (1767–1810) от 69-годишния си живот.

Син на професор по хирургия, Петер Симон Палас следва в университетите в Хале и Гьотинген и защитава в Лайден докторска дисертация на 19 години. Като лекар пътува из Холандия и Англия, като междуременно създава нова система на класификация на животните. Такова е било времето, всеки талантилив студент веднага се е хващал да прави цяла нова система. Настанява се в Хага, където проучва животните в някои холандски музеи и ги описва в съчинението си „Miscellanea Zoologica“ („Зоологическа смесица“) (1766). В Берлин започва работа върху

„Spicilegia Zoologica“ („Зоологични дреболии“) (1767–1780), като междуременно получава за своята система похвали от Жорж Кювие.

Плановете на Палас да пътува в Индия и Южна Африка не се осъществяват, но през 1767 г. той е поканен от Екатерина II за професор в Петербургската академия на науките. Един от най-знаменитите пътешественици – натуралисти, Палас ръководи през 1768 и 1774 г. експедиции до централна Русия, Поволжието, Урал, Западен Сибир, Алтай и Трансбайкалието за събиране на научен материал. Той е бил любимец на Екатерина и преподавател на великите херцози Александър и Константин. За пътуванията са му били осигурени необходимата подкрепа и военен ескорт, и все пак те са били безкрайно трудни. И сега, ако трябва да пребродиш тези хиляди километри, че и препарирани животни да носиш, би било истински подвиг, а тогава... И все пак човекът го е направил, че е и описал много нови животни и е оставил тритомната класика, скромно наречена „Пътуване през различни провинции на Руската империя“ (1771–1776). Това епохално съчинение съдържа и сведения по геология и минералогия, за фосилите, за местните народи и религията им, растенията и пр.

След връщането си в Санкт Петербург Палас описва събраните от други натуралисти растения във „Флора на Русия“ („Flora Rossica“, 1784–1815) и започва работа върху „Zoographica Rosso-Asiatica“ („Руско-Азиатска Зоографика“) (1811–1831). Императрицата купува огромната колекция на Палас за 2000 рубли (той иска 1500) и му разрешава да я задържи до края на живота си.

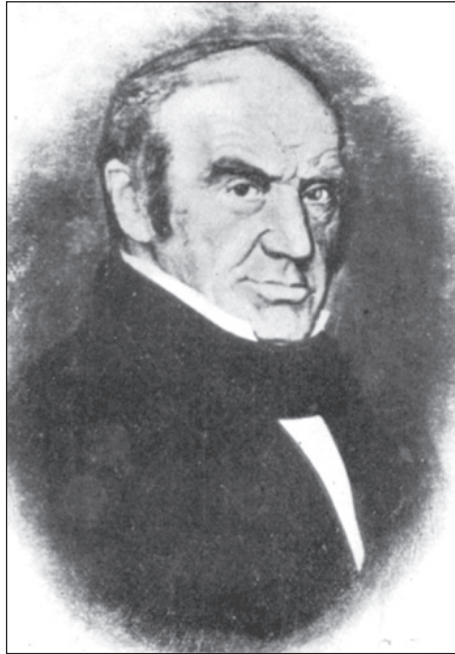
През 1793 и 1794 г. Палас посещава, придружен от голям ескорт, Крим, пътува и по бреговете на Каспийско море и посещава Кавказ. Появява се ново съчинение с описание на южните провинции на империята (1799–1801). Екатерина II му подарява голямо имение в Симферопол. Палас живее там до 1810 г., но след смъртта и на втората му жена получава разрешение от Александър I да се върне в Берлин. На следващата година умира там.

През 1772 г. Палас изпраща в столицата 680-килограмов метеорит от Красноярск. Този нов тип метеорит е наречен „паласит“. На негово име е наречен и астероидът, руският град Паласовка носи името на знаменития натуралист.

Карл Лудвиг Кох Carl Ludwig Koch (1778–1857)

Карл Лудвиг Кох е роден в Кусел, а умира на 78 години в Нюрнберг. Енциклопедите отделят за знаменития арахнолог (по професия лесничей, инспектор на водите и горите) само няколко реда, но това, което е написал, е трудно дори само да препишем. Огромното съчинение „Die Arachniden“ („Паякоподобните“) (1831–

1848) (16 тома) е започнато от Карл Вилхелм Хан, но последните 12 тома са написани от Кох, както и главата за паяците в съчинението на Панцер „Елементи на насекомната фауна на Германия“.

Карл Лудвиг Кох

Заедно с Беренд Кох описва стоногите, арахнидите и безкрилите насекоми от балтийския кехлибар (1854) от колекцията на Беренд, сега в Берлин. Следват фундаментални съчинения върху листните въшки и преди всичко върху паякоподобните и стоногите.

Някои съчинения на К. Л. Кох:

- „Übersicht des Arachnidensystems“, Nürnberg (1837–1850)
- „Deutschlands Crustaceen, Myriapoden und Arachniden“, Regensburg (1835–1844)
- „Die Arachniden“, Nürnberg

Ние, съвременните арахнолози и прочее зоолози, сме оценявани от разни безименни бюрократи по броя на публикациите си. Кох не се е интересувал от това, тъй като не е работил в университет, а по горите. Но, що се отнася до други съвременни критерии за научни постижения като брой на цитатите и импакт фактор, Кох е трудно достижим. Който и да пише за някакви паяци и стоножки, няма как да не цитира неговите видове, родове и съчинения.

Важно постижение на стария Кох е, че обучава и сина си (Лудвиг Карл Кристиан Кох, 1825–1908), който също става известен зоолог.